

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК : В 4 т. / Голова редакційної колегії П. Ю. Гриценко

К. : Знання, 2011.— Т. 1. А–Й.— XXXVIII, 992 с.

Вийшов друком перший том Російсько-українського словника у чотирьох томах. Як сказано в його передмові, це «фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів різних поколінь Інституту української мови Національної академії наук України» і, як можна зрозуміти, відкриває нову серію «Академічні словники». Проаналізуємо на прикладі першого тому, що є фундаментального у зазначеній лексикографічній праці і чи взагалі вона відповідає вимогам, які ставляться до академічних словників.

Перше питання, яке виникає при розгляді будь-якого словника, це принципи добору його реєстру. У випадку рецензованого словника, здається, важко взагалі говорити про якісь принципи. Коли ми звернулися до реєстру, то склалося враження, що автори випадково беруть перші-ліпші слова, які потрапили під їхню руку. Серед таких є чимало слів, що надзвичайно рідко зустрічаються, а то й зовсім відсутні в російській та українській мовах.

Ось кілька прикладів. Навіщо до реєстру вводиться така російська екзотика, як *групповодство*, що перекладається українською через *груповідництво*. Звідки взято цей покруч? Слово відсутнє в словниках і навіть пошукова система «Google» демонструє нульову реакцію на запит *груповідництво*. Те саме й стосовно статті *аборальный*, яке перекладається словом *аборальний* та відсутнім в українській мові словом *відротовий*. А рідковживане російське *забрезговать* знайшло свій переклад через слова *загребувати, забридити, загидувати*, які також існують у нашій мові хіба що потенційно.

Таких прикладів можна навести десятки. Подання відсутніх у мові слів є «системною» ознакою цього словника, причому як у російській, так і в українській його частинах: *абиссофи, аблепсический, аблептический,*

аблефарический, авенида, автооксидационный, автостанва, агамни, афференция, аюс, бабочницевые, базидит, баллон-поплавок, бвнты, гидроуголь (використовується тільки у складі власних назв); *берингово-морський, безповіковість, безповіковий, групкомівський, додой, датсун* (власна назва: японська автомобільна компанія, що існувала в ХХ ст. і марка японських автомобілів, які випускалися з 1931 по 1986 роки) та ін.

Ряд російських слів у словнику, який повинен демонструвати правописні норми, подано в неправильному написанні: *агрохимикат* (правильно *агрехимикаты*), *афросальпингоидей* (правильно — *афросальпингоидеи*), *баббета* (правильно *бабетта*), *базифилия* (правильно — *базофилия*), *бактритоидей* (правильно *бактритоидеи*), *бамбочант* (правильно — *бамбочанты*), *бандикут* (правильно — *бандикуты, бандикутывые, бандикутобразные*), *баркотметр* (правильно — *баркометр*), *грузо-пассажирский* (правильно — *грузопассажирский*) та ін.

Незрозуміло, чим керувалися автори, наводячи в реєстрі такі рідковживані (а то й зовсім не вживані) слова, як *абалиенация, абанация, абдоминалгия, абдоминализация, абдоминоскопия, абцеदारий, абиссопелит, абнегация, абомазотомия, абукумалит, абьюдикация, автоград* (не вживається як загальна назва), *аланг-аланг, аланг-шланг, аурикуляция, бочкопогрузчик, грундитрих* та ін. При цьому досить поширені слова, такі як *абстрактно-логический, автотехсервис, админотдел, адмиральство, авиарейс, авиатренажер, авиудар, автототспорт, автомарафон, арт-галерея, арт-дизайн, арт-клуб, арт-студия, банк-эквайер, банк-клиент, банк-дилер, барокковий, байт-код, безрасчетливость, безрезультативный, безрезультативность, бизнес-проект, бизнес-карта, бизнес-каталог, вагон-цистерна,*

велосоревнования, видеоадаптер, видеоображение, видеозаявление, видеосъемка, видеоматериал, видеонаблюдение, вице-премьер-министр, военно-космический та ін. у словнику відсутні.

Трапляється, що автори подають похідне слово, забуваючи про вихідне: *авиадвигателестроительный* (авиадвигателестроение немає), *авиаракетный* (авиаракета немає), *авторулевой* (авторуль немає), *аллостерический* (аллостерия немає), *алмазодобывающий* (алмазодобыча немає), *ауторегулирующийся* (ауторегуляция немає), *аэрогеофизический* (аэрогеофизика немає), *вагонооборочный* (вагоноборка немає), *вагономоечный* (вагономойка немає), *видеоконтрольный* (видеоконтроль немає), *гидрофицированный* (гидрофикация немає) та ін. Відсутній також ряд поширених похідних слів: *абсорбировавшийся*, *абсорбирующий*, *абстрагированно*, *абстрагирующий*, *автокефалист*, *автокефалистка*, *абсцессный*, *авалированный*, *авансировавший*, *авантюристически*, *авантюрно*, *аутист*, *аутистка*, *видеоигровой*, *воднохозяйственный*, *водоканальный* та ін. При відповідних іменниках чоловічого роду часто немає іменників жіночого роду: *абаканка*, *абстинентка*, *абсурдистка*, *авиамоделистка*, *автопассажирка*, *автотуристка*, *англофилка*, *англофобка* (при цьому *англоманка* є), *астронавтка*, *бабуштина*, *байкерша*, *бегемотиха*, *биофаковка*, *бонмонтистка*, *бонапартистка*, *вольтаристка*, *вейсманистка*, *дозорица*, *индивидуальщица*, *инсценировщица* та ін.

Нерідко слова, які подані в реєстрі як лексично зв'язані, тобто такі, що вступають у сполучення лише з одним словом, насправді можуть сполучатися і з іншими словами. Наприклад: *абевильская*: а. культура; *абашевская*: а. культура; *абердин-ангусская*: а. порода; *аваро-андо-цезские*: а. язика; *авестийский*: а. язика; *адаптационно-трофическая*: а. функція; *адвалорная*: а. функція; *аддисона*: а. болізь; *адениловая*: а. кислота; *адипозо-генитальная*: а. дистрофія; *административно-процессуальное*: а. право; *безузловая*: б. сіль; *барремский*: б. ярус; *бадарийская*: б. культура; *бальджуанская*: б. грецька; *базвалинский*: б. язика; *гипохолестеринемическое*: г. середство; *грудобрюшная*: г. преграда; *должно*: д. быть; *детско-юношеская*: д. спортивна школа та ін.

Іноді в словникових статтях укладачі подають тлумачення слова, причому то українською, то російською мовою. Незрозуміло, правда, з яких системних міркувань, адже це робиться спорадично, без жодного обґрунтування. Наприклад: *абдуктор* — *абдуктор*, *відвідник*, *відвідний м'яз*; *абиогенез* — *абиогенез*, зародження живого з неорганічної речовини, самозародження; *аблютоманія* —

аблютоманія, патологічна пристрасть(-ті) до миття рук; *абортировать* — *абортувати*, переривати вагітність; *абракадабра* — *абракадабра*, нісенітниця, незрозумілий набір слів; *абрахия* — *абрахия*, відсутність(-ності) верхніх кінцівок; *абулия* — *абулия*, відсутність(-ності) волі, безві(о)лля; *аб'юрация* (отречение) — *аб'юрация*; *абаз* (старинная восточная серебряная монета) — *абаз*; *абгрегация* (отделение от общества) — *абгрегация*; *абрикотин* (ликер) — *абрикотин*; *абсорбер* (прибор для абсорбции) — *абсорбер*; *авиасекстант* (аэронавигационный прибор) — *авиасекстант*; *австралорп* (порода кур) — *австралорп*, *барбамил* (снотворное средство) — *барбамил* та ін.

Часто в зоні усталених словосполучень наводяться вільні словосполучення, причому зовсім випадкові або рідковживані, вузькоспеціальні. Наприклад: *абсорбция углекислого газа*, *абстрагироваться от конкретных фактов*, *сделать автоматическое движение*, *необходимо улучшить авиасервис*, *анатомия дыхательных путей*, *амфиатлантическое распространение*, *актуализировать достижения прошлого*, *аудитенция у президента*, *бездумные развлечения*, *бездумный спектакль*, *безлинейное нотное письмо*, *преодолеть беззаконие*, *жить барски*, *барски пренебрежительный*, *выпить рюмочку бальзама*, *он превратился в балласт*, *банда мальчишек*, *он авторитет в науке*, *долгая операция*, *долгий прожектор*, *долгий сигнал* та ін. Як бачимо, у багатьох випадках це перші-ліпші сполуки, які прийшли на пам'ять укладачеві. В академічних словниках такий спосіб лексикографування неприпустимий. У той же час багато поширених усталених словосполучень не наводяться: *абонентская плата*, *абонентское обслуживание*, *абразионный процесс*, *абразионная платформа*, *криминальный авторитет*, *адрес электронной почты*, *альпийская горка*, *активный словарь*, *замороженные активы*, *ликвидные активы*, *неликвидные активы*, *материальные активы*, *нематериальные активы*, *биологически активные вещества*, *музыкальный альбом*, *анатомия человека*, *анатомия растений*, *анатомия животных*, *база знаний*, *инновационный банк*, *ипотечный банк*, *челночный бизнес*, *банк крови*, *банк генов*, *всемирная паутина* та ін.)

Іноді в одній статті можуть подаватися зовсім різні поняття: *абсолютная идея*, *истина* (Абсолютная идея — основная категория философии Гегеля. Абсолютная истина — безусловная, неопровержимая истина).

Часто-густо трапляються такі лексикографічні помилки, як:

— *неправильне ремаркування*:

абандон мор., треба — юр. (**АБАНДОН**, у, ч., юр. 1. Добровільна відмова від права

власності; 2. Відмова страхувальника від своїх прав на застраховане майно (судно, вантаж, автомобіль і т. ін.) на користь страхової організації для отримання від неї повної страхової суми);

аваліст юр., треба — фін. (**АВАЛІСТ**, а, ч., фін. Особа, яка дала вексельне поручництво, тобто здійснила аваль. *Виступати в ролі вексельного доручителя (аваліста) може третя особа або одна із осіб, що підписала вексель (індосант, векселедавець і навіть акцептант)* (з навч. літ.); *Часто авалістом виступає банк* (із журн.);

аванбек горн. — ремарки не треба. (Аванбек — допомогательна направляюча конструкція в виде консоли, присоединяемая к передней части надвигаемого пролётного строения при возведении моста);

— *неправильні тлумачення:*

абалинація — нерухомість після паралічу. (Правильно: Абалинація (лат. ab — от, alienus — чужой) — отчуждение. Симптом личностных изменений. Наблюдается при шизофрении (в рамках аутизма) и при психопатиях, патохарактерологических развитиях);

абдомен — анат. живіт. (Правильно: Брюшко, или абдомен (лат. abdomen — живот) — задний отдел тела у членистоногих);

абдукція — відведення. (Правильно: **АБДУКЦІЯ**, ї, ж. 1. *анат.* Відведення кінцівки вбік);

аберація — розмиття, спотворення, зміщення. (Правильно: **АБЕРАЦІЯ**, ї, ж. 1. *слєц.* Нечіткість або викривлення зображення, що дають оптичні прилади. 2. *астр.* Позірне відхилення світл від їх справжнього положення на небозводі, викликане рухом Землі по орбіті (річна аберація) або її обертанням навколо осі (добова аберація). 3. *астр.* Зміна напрямку світлового променя, зумовлена скінченністю швидкості світла та рухом спостерігача відносно джерела світла. 4. *перен., книжн.* Відхилення від норми, помилка);

авенин (ядохимікат). (Авенин (лат. avena — овёс) белок, глобулин из группы проламинов, содержащийся в семенах овса и некоторых бобовых);

авизо фін. — письмове повідомлення. (**АВИЗО**¹, *невідм., с., фін.* Офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій);

— *неправильний переклад:*

абердин-ангусская — абердино-ангуська. (Правильно: абердин-ангуська);

аберрантный мед. — помилковий, хибний. (Правильно: Аберрантный (лат. aberrans, aberrantis — отклоняющийся) — отклоняющийся от нормального состояния, расположения или строения (например, аберрантный участок хромосомы и др.);

абонемент — передплата. (Правильно: **АБОНЕМЕНТ**, -а, м. Право пользования чем-л. в течение определенного срока, а также документ, удостоверяющий это право);

абонементодержатель — абонементокористувач. (Правильно: абонементовласник);

абонировать — передплатувати. (Правильно: **АБОНІРОВАТИ**, -рую, -руешь; *сов. и несов., перех. устар.* Получить (получать) по абонементу; приобрести (приобретать) право пользования чем-л. в течение определенного срока).

Лексикографи завжди підкреслюють, що словник (а тим більше академічний) є системою. Отже, системність словника є обов'язковою вимогою і визначальною його рисою. Але аналіз тексту цього словника показує, що питання системності тут ураховані дуже слабо. Викликає подив подання в словнику складних прикметників, компонентами яких є назви народів. Воно є абсолютно безсистемним. Для деяких наводиться багато пар (10–20), для деяких — одна-дві, деякі зовсім не наводяться. Постає питання: яким принципом чи міркуваннями керувалися укладачі при формуванні відповідних словникових статей? Адже ані правописної, ані тлумачної проблеми у перекладі тут немає. Реальні приклади таких конструкцій, наведені у словнику, викликають багато питань. Якщо припустити, що кількість назв народів, які наводяться у словнику, приблизно дорівнює 200, то число всіх пар (тобто комбінацій, що подаються через дефіс на письмі) буде близько 40 тисяч. Очевидно, що наводити всі ці пари немає смислу. А як тоді бути із системністю? Звичайний лексикографічний прийом, яким широко користуються в аналогічних випадках, такий: подається перша частина — до дефіса, потім сам дефіс і за ним три крапки, які позначають будь-який прикметник у вихідній формі, який формально може стояти у цій постпозиції. Наприклад: *американо-...*, або *американско-...* Так можна було б заощадити не одну тисячу словникових статей.

Але що найбільше дивує і шокує навіть при побіжному ознайомленні з цим словником, це непропорційно велика кількість лексикографічних недоречностей, а також просто «ляпів». На підтвердження наведемо деякі приклади.

У словнику подається український переклад російського слова *вибродрохот*. Словникова стаття має такий вигляд: **вибродрохот** спец. виброгуркіт, -коту.

Про що тут ідеться? У російській мові *вибродрохот* є різновидом обладнання *грохот*, яке застосовується для механічного сортування сипких матеріалів за величиною частинок. Галузеві енциклопедичні довідники дають таке визначення поняття «грохот»:

Грохот — устройство или машина для механической сортировки сыпучих материалов по крупности частиц (кусков). Применяется для разделения на фракции угля, руд, щебня и т. д., а также для обезвоживания материалов (обогащенных углей, промытых руд и т. д.). Грохот — один из основных видов технологического оборудования дробильно-сортировочных заводов и обогащительных фабрик.

Аналогічне значення подає академічний тлумачний «Словарь русского языка» Т. Ф. Єфремової: **ГРОХОТ²**, -а, м. Устройство для просеивания через решето сыпучих материалов (зерна, песка, руды, угля и т. п.) и сортировки их по величине частиц. *Подвижные грохоты.*

Як бачимо, у російській мові це другий омонім до слова «грохот», оскільки перший у цьому словнику розроблено в такий спосіб:

ГРОХОТ¹, -а, м. Очень сильный, раскатистый шум. *В это время поезд с оглушительным грохотом промчался по мосту.* Куприн, На разъезде. *По другую сторону станции ... раздался грохот — это бронепоезд Пархоменко наскочил и смял вражеский.* Вс. Иванов, Пархоменко.

Саме до цього, першого, омоніма (а зовсім не до другого) українським перекладом є слово *гуркіт*. А *виброгрохот* — це різновид *грохота*, який працює на принципі вібрації: «Вібраційний грохот — виброгрохот ВГ-1. Завод предлагает качественные и надежные виброгрохоты собственного производства. Виброгрохот позволяет рассеивать песок или щебень на фракции. Также можно использовать виброгрохот для просеивания больших объемов песка или щебня и получения конечного материала нужной фракции. За счет использования дисбалансов с низкой частотой и высокой амплитудой вибрации возможно просеивать влажный песок с высокой производительностью».

Українські словники для російського терміна *грохот* у значенні «устройство для просеивания через решето сыпучих материалов (зерна, песка, руды, угля и т. п.) и сортировки их по величине частиц» подають відповідники «грохот», «решето» та «решетило». Але аж ніяк не «гуркіт», який є перекладом омоніма до слова «грохот» у значенні *грохот¹* (Очень сильный, раскатистый шум).

Так само і в рецензованому словнику є це значення і відповідний переклад: **грохот²** (решето) *спец.* грохот, с. решето.

Що ж тоді дало авторам підстави перекласти *виброгрохот* як *вibroгуркіт*? Зрозуміло, що це — не що інше, як лексикографічний «ляп». Це все одно, що російське «теленеделя» перекладати українською як «теленедля» або «я считаю» (тобто вважаю) як «я рахую». У пе-

рекладацькій практиці такі речі одержали назву «фальшивим друзів перекладача».

Саме таким «фальшивим другим перекладача» може стати рецензований словник, що стає ще більш очевидним, коли розглянемо наступний приклад, який вирізняється навіть серед численних недоречностей цієї праці. Ідеться про лексикографічне розроблення російського слова *заливаться*. Серед елементів відповідної словникової статті є й стійкі словосполучення (фразеологізми, ідіоми тощо). Зокрема, російський фразеологізм «заливаться соловьем» перекладається як «залитися соловейком». І це цілком природно. А далі йде щось дивне: для *скрипка заливаётся* перекладним українським еквівалентом автори чомусь дають *скрипка вихляється* (виділення наші. — Л. Ш., О. С.). Чому? Адже аналіз слова *вихлятися* у жодному зі значень не дає нічого, що б навіть віддалено нагадувало *заливаться, залитися* тощо. Справді, візьмемо статті із «Словаря русского языка» Т. Ф. Єфремової (2000 р.) і 11-томного Словника української мови:

Залива́ться **І** *несов. неперех.* 1. Покриваться сплошь водой или иной жидкостью. *отп. перен.* Наполняться светом. *отп. перен.* Сильно краснеть. 2. Пачкаться чем-либо пролившимся, жидким. 3. Проникать куда-либо; вливаться (о жидкости). 4. *страд. к гл. заливать* **І**. **II** *несов. неперех.* 1. Звонко и переливчато петь, играть на чем-либо; звучать с переливами. 2. Смеяться звонко, громко и с переливами.

ЗАЛИВА́ТЬСЯ, **я́юся**, **я́сьяся**, *недок.*, **ЗАЛИ́ТИСЯ** і *рідше* **ЗАЛЛЯ́ТИСЯ**, заллю́ся, заллє́ся і *рідко* залля́юся, залля́єшся, *док.* 1. *тільки* 3 ос. Покриватися суцільно або наповнюватися вщерть водою чи якою-небудь іншою рідиною; затоплятися. // *перен.* Сповнюватися вщерть чим-небудь (звуками, світлом і т. ін.). ◇ (1) **Залива́тися** (**залі́тисся**, **залля́тисся**) *пóтом* — дуже пітніти від великого напруження, спеки і т. ін. (2) **Залива́тися** (**залі́тисся**, **залля́тисся**) **рум'я́нцем** (**кармазіном**, **фа́рбою** і т. ін.) — червоніти від збудження, захоплення, сорому і т. ін. (3) **Залива́тися** (**залі́тисся**) **сльо́зами** (**слі́зьми**, **гіркими**, **невтішними** і т. ін.) — гірко плакати, ридати. 2. *без додатка* і *чим*. Обливатися або забруднюватися чим-небудь рідким. 3. *без додатка* і *чим*. Дзвінко, переливчато співати. // *Голосно, з переливами* звучати. 4. *без додатка* і *чим*. *Голосно, без упину, захлинаючись, плакати або сміятися.* (1) **Залива́тися** (**залі́тисся**) **на ку́тні див.** **ку́тній**; (2) **Залива́тися** (**залі́тисся**) **ре́готом** — дуже, без упину реготати. 5. *без додатка* і *чим*. Дуже голосно і безперервно гавкати; валувати (про собак). 6. *без додатка* і *чим*. *Захлинаючись чим-небудь, задихаючись від чогось, тонути, гинути* і т. ін. 7. *без додатка* і

чим. П'яти надміру алкогольні напої; пиячити. 8. розм. Говорити про що-небудь з надмірним запалом. 9. тільки недок. Пас. до заливáти 1–5.

ВИХИЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., ВИХИЛИТИСЯ, люся, лишся, док. 1. Висуватися з чого-небудь або звідкись, з'являтися, показуватися назовні. 2. тільки недок. Згинатися в різні боки; звиватися. 3. діал. Вигинатися.

Чи є в статтях на слова *заливатися* і *вихилятися* хоча б мінімально близькі значення? Очевидно, при введенні словосполучення *скрипка вихиляється* автори використали матеріали Російсько-українського академічного словника (А. Кримський, С. Єфремов) (1924–1933 рр.): *Заливають, залитья...* (о муз. инструм.) — *вихилятися, грати аж співати* («А скрипочка вихиляється, до живого доймає» (Васильч.). Але це авторська метафора, таке словосполучення зустрічається лише у С. Васильченка і лише один раз, такого словосполучення ми більше не знайшли в жодного письменника. Неприпустимо одиначне метафоричне вживання слова, очевидний оказіоналізм подавати в словнику як усталений вислів — фразеологізм, як мовну норму!

Зрозуміло, що практично всі великі сучасні лексикографічні проекти ґрунтуються на попередніх напрацюваннях словників. Не є винятком і рецензований словник. Проте перш ніж приступити до практичного здійснення нового масштабного лексикографічного проекту, необхідно було визначити засади його укладання, неухильно і послідовно їх дотримуватись. Якби це було

зроблено, не було б і явного ігнорування системних положень укладання такого роду праць.

Усе зазначене вище підтверджується також статистикою. Ми з'ясували, що із 500 слів діапазону *a* — *авторитет*, доданих до Російсько-українського словника (К. : «Наукова думка», 1968), який узято за основу рецензованого словника, 320 нових слів і словосполучень містяться в Російсько-українському словнику за редакцією В. В. Жайворонка¹. Власне, 180 слів, доданих до рецензованої праці, у переважній більшості є неактуальними для словника, оскільки деяких із них зовсім немає в мові, основна кількість є рідковживаними словами, а також вузькими термінами певних галузей знань і похідними дериваційними утвореннями, які до того ж подаються непослідовно. Саме вони і слугують основним джерелом помилок і недоречностей цього словника.

У передмові до рецензованої праці зазначено, що автори ставили перед собою завдання уточнити й оптимізувати семантичні, граматичні, стилістичні та інші аспекти перекладу; посилити нормативний характер російської та української частин; усунути окремі помилки і неточності. Можна цілком упевнено стверджувати, що ці завдання не виконано. Рецензований перший том Російсько-українського словника (голова редакційної колегії П. Ю. Гриценко), на нашу думку, є кроком назад порівняно з відомим і авторитетним Російсько-українським словником за редакцією В. В. Жайворонка.

Л. ШЕВЧЕНКО,
О. СТИШОВ

¹ Російсько-український словник / Ред. В. В. Жайворонка. — К., 2002. — 1424 с.